

Ю. О. Литвин,

к. е. н., докторант, Дніпропетровський державний аграрний університет

## СІЛЬСЬКА ТЕРИТОРІЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА

*Досліджено сутність та складові сільської території як соціально-економічної системи. Виявлено системний підхід до розв'язання комплексних проблем розвитку сільських територій.*

*The essence and elements of rural territory as a social and economic system. Revealed a systematic approach to solving complex problems of rural development.*

*Ключові слова: сільська територія, механізми, система, управління, держава.*  
*Key words: rural area, machinery, system, management of the state.*

Формування теоретико-методологічних основ соціально-економічного розвитку сільських територій передбачає пізнання найголовнішого та найбільш істотного в даному соціально-економічному явищі, характеристику сільської території як соціально-економічної системи та розкриття сутності досліджуваної категорії в розрізі її функцій, складових, глибинних зв'язків між ними, тенденцій розвитку та сучасних особливостей. Їх виявлення вимагає дослідження напрацювань вчених та практиків, які переймаються відповідними пошуками. Насамперед, важливо з'ясувати зміст поняття "сільська територія", що є предметом даного дослідження.

### **АНАЛІЗ ОСТАННІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Наукове забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій формують напрацювання Ю.Е. Губені, Д.Ф. Крисанова, М.К. Орлатого, І.В. Прокони, В.М. Скупого, В.І. Топіхи, В.В. Щербатюк та інших дослідників.

### **ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ**

Мета статті — дослідити сутність та складові сільської території як соціально-економічної системи.

### **РЕЗУЛЬТАТИ**

У "Великому тлумачному словнику сучасної української мови" термін "сільський" [2] трактується, по-перше, як прикметник до села у таких відтинках: який міститься на території села; який відбувається у селі; який живе, працює у селі; а також у значенні іменника щодо "сільські": ті, що живуть у селі; у таких відтинках: властиві селу, жителям села; пов'язаний з управлінням і самоврядуванням села. Даний термін використовується у словосполученнях, що становлять складну одиницю термінологічної лексики — "сільська община" — форма громадських відносин, що виникла в процесі розпаду первісного родового ладу; "сільська рада" — місцевий виборний орган державної влади на селі. По-друге, який міститься поза межами міста, передмістя; не міський. У даному джерелі поняття "сільська місцевість" подається у відтинку: властиве не міській місцевості. По-третє, з поміткою рідко вживаного трактування — те саме, що сільськогосподарський. У словосполученні "сільське господарство" розуміється як галузь народного господарства, що охоплює різні види рослинництва, тваринництва.

При цьому поняття "сільськогосподарський" у даному словнику подається, по-перше, стосовно до сільського господарства, пов'язаний з ним, на зразок —

сільськогосподарські роботи. Тут же даний термін трактується у таких відтинках: одержуваний від сільського господарства; який переробляє продукти сільського господарства; якого використовують у сільському господарстві; який обслуговує потреби сільського господарства, займається сільським господарством. По-друге, стосовно до форм трудового кооперування в сільському господарстві. По-третє, у якому переважає розвиток сільського господарства; аграрний.

Термін "територія" в даному джерелі з позицій здійснюваного дослідження подається як земельний простір, зайнятий населеним пунктом, підприємством, установою тощо; або у відтинку — простір, на якому поширені певні явища. Згідно Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", адміністративно-територіальна одиниця в країні визнаються область, район, місто, район у місті, селище, село [3].

Поняття "територія" — не тотожне поняттю "місцевість", що трактується як яке-небудь місце, простір земної поверхні. Бо місцевість в даному випадку прив'язується до конкретного місця. Як поняття "сільська місцевість" розкриває результати узагальнення суттєвих ознак конкретних місць, на яких здійснюється ведення сільського господарства. Як категорія "сільська територія" відбиває найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності сільської місцевості. Тобто за змістом сільська територія є більш широким поняттям, ніж сільська місцевість.

В українській мові поняття "сільська територія" стосується земельного простору, на якому розміщується сільський населений пункт, проживає сільське населення, виробляється селянами сільськогосподарська продукція. Адже просторове розміщення аграрного виробництва, яке відбувається в галузі, може знаходитися як у селі, так і за його межами. Варто наголосити на тому, що сільський населений пункт має відмінні від міського поселення властивості, а сільськогосподарське виробництво пов'язується з такою формою ведення виробничої діяльності, де, на противагу розвитку промисловості й послуг у місті, переважає сільське господарство, в якому домінують галузі рослинництва та тваринництва.

Академіки О.М. Онищенко та В.В. Юрчишин, викладаючи концептуальні проблеми майбутнього українського села і селянства, наголошують, що за своєю природою і цільовим призначенням сільськогосподарське виробництво, з одного боку, а село і селянство — з іншого, можна розглядати як нероздільні. Йдеться не про протиставлення інтересів галузі і селянства, а винятково про таку зміну акцентів у їхній співвідносності, за яких інтереси села і селянства реально визнавалися б пріоритетними і відповідно гарантувалися всією сутністю державної аграрної політики і сукупністю відповідних механізмів її практичного втілення [6]. Узагальнюючи вищенаведене, до основних складових сільської території слід віднести: земельний простір, село, сільське населення, сільськогосподарське виробництво.

Породжуючи сільську територію, її складові елементи за значимістю різні. Вважаємо, що вченими цілком правомірно визнаються пріоритетними інтереси села і селянства. Бо без них втрачається сенс функціонування сільської території. Оскільки вихідні положення соціально-економічного розвитку сільської території об'єднують надзвичайно багатомірні складові (земельний простір, сільські населені пункти, сільське населення, сільськогосподарське виробництво та пов'язані з ним сфери), то їх дослідження здійснюють різні вчені з різноманітних позицій. Так, у доповіді на Сьомих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників академік П.Т. Саблук розвиток сільських територій подає у контексті забезпечення економічної стабільності держави [9]. Ним наголошується

на тому, що проведені на основі відповідних організаційно-економічних засадах та правових актах глибокі соціально-економічні трансформації українського села не забезпечили високоефективного функціонування аграрного сектора. Основною причиною такого стану вбачається незавершеність аграрних реформ.

Подальший розвиток сільських територій академік П.Т. Саблук передбачає за наступних умов. По-перше, у ринковій системі господарювання за основу оцінки результативності галузей господарського комплексу та його господарюючих суб'єктів варто використовувати норму дохідності, що показує рівень прибутку в розрахунку на авансований у виробництво ресурс. По-друге, при визначенні показника норми дохідності включити до розрахунку земельний ресурс, який виступає у якості основного засобу виробництва у сільському господарстві. По-третє, на державному рівні передбачити регуляторний механізм формування економічних відносин між різними секторами економіки, що забезпечує співмірність між ними норми дохідності. Такий підхід сприятиме техніко-технологічному прогресу в сільському господарстві, вибору сільськогосподарськими підприємствами інноваційної парадигми соціально-економічного розвитку, ефективного функціонуванню агропромислового комплексу, відродженню українського села, забезпеченню селянам робочих місць та необхідного заробітку, розв'язанню проблем задоволення потреб сільського населення в соціально-культурних та соціально-побутових послугах.

Розвиток сільських територій досліджується як науковцями, так практиками. Так, дану проблему у контексті забезпечення економічної стабільності держави з позицій сучасної практики регіонального господарювання розглядає голова селищної ради М.І. Фурсенко. Керівник сільради виходить з того, що місцеве самоврядування виступає у якості підгрунтя побудови громадянського суспільства. Бо від кваліфікаційного рівня виконання сільською радою функцій місцевого органу самоврядування залежить результативність розвитку сільських територій, а зрештою, й державної аграрної політики [11].

На думку дослідника-практика, розв'язання існуючих проблем розвитку сільських територій потребує, по-перше, врегулювання земельних відносин в частині розмежування земель державної та комунальної власності через завершення земельної реформи; по-друге, раціоналізації фінансового забезпечення сільських рад шляхом наповнення місцевих бюджетів; по-третє, спрощення казначейського обслуговування місцевих бюджетів сільських рад та їх технічне й кадрове забезпечення; по-четверте, розвитку підприємництва на селі, особливо через активізацію малого й середнього бізнесу; по-п'яте, всебічного розвитку соціальної інфраструктури села; по-шосте, залучення до роботи в селі високопрофесійних кадрів.

Вітчизняні економісти, розробляючи ключові положення Концепції сільського розвитку, констатують, що сільський розвиток може бути успішним лише за умови відповідного розвитку сільських територій, де останні виступають в якості підсистем цілісної системи сільського розвитку і співвідносяться з ним як частковості з цілим. Тому результативність сільського розвитку буде залежати від рівня і характеру розвитку сільських територій, діалектична єдність яких характеризує функціонування системи і її підсистем. Адже рівень організації та ефективність загальної системи значною мірою визначає ефективність її складових підсистем і навпаки.

У даній науковій роботі сільський розвиток, в свою чергу, подається як підсистема відродження вітчизняного сільського господарства, виведення якого на якісно новий, відповідний сучасним світовим вимогам рівень, потребує розробки для кожної сільської території кон-

цепції сільського розвитку. Її основою повинна стати прогнозна оцінка та пропозиція заходів щодо подальшого збереження та посилення життєдіяльності всіх без винятку сільських поселень України.

Цілом справедливий системний підхід до розв'язання комплексних проблем розвитку сільських територій при висвітленні методологічних аспектів їх дослідження пропонується вченим К.В. Прокопишаком [7].

Виходячи з викладеного, логічно зробити узагальнення, що відродження вітчизняного сільського господарства започатковується сільськими територіями і стосується конкретних сільських місцевостей. При цьому на кожній з них відбуваються соціально-економічні, політичні та організаційно-виробничі процеси, що значною мірою залежать від результативності біоценозу — взаємовідносин між собою в часі і конкретному земному просторі сукупності рослин, тварин та мікроорганізмів.

На підставі просторового розміщення, вітчизняний науковець О.І. Павлов наділяє сільські території такими характерними рисами, як площа, протяжність, компактність, конфігурація, географічне розташування, людність, щільність, кліматичні умови, особливості ландшафту [5]. Адже, відбиваючи параметри земельного простору, сільська територія займає певну спеціально виокремлену площу. Її протяжність виступає однією з основних характеристик простору і виражає його розміри.

Конфігурація відбиває зовнішню форму сільської території та описує взаємне розміщення на ній складових частин. Розташування трактується з позиції певної дії до значення розташовувати і подається в тлумачному словнику в розумінні розміщувати, розкладати, розставляти в якомусь порядку, місці; знаходити місце для чого-небудь, якимсь місцеположенням; розміщати, розставляти в певному порядку, співвідносячи окремі частини чого-небудь, влаштовувати, оселяти де-небудь на проживання.

Географічний контекст передбачає розміщення сільської території на земній поверхні і стосується її конкретних природних умов. Оскільки останні включають в себе кліматичні характеристики та особливості ландшафту, то їх виокремлення як самостійних рис сільської території акцентує її залежність від природно-кліматичного середовища.

Включення до складової сільської території характеристики, що віддзеркалює компактність, зумовлене властивістю значення "компактний". Це означає — без проміжків, щільний, а також може мати відтінки: стислий чи короткий. Оскільки останні позиції не відповідають умовам функціонування сільської території (вона не завжди є стислою чи короткою), то залишається трактування значення "щільний" чи "без проміжків".

Водночас "щільний" трактується як такий, складові частини якого міцно з'єднані між собою. Але така властивість для сільської території не є визначальною. Стосовно ще одного тлумачення терміну "щільний" — який складається з осіб, предметів і т. ін., розташованих недалеко одне від одного, або у відтінку: який складається з частин, що тісно, впритул прилягають одна до одної роботі, то через просторову розосередженість дані позиції відбивають якісну специфіку сільської місцевості. Тому компактність належить до якісних характерних рис сільської місцевості.

Згідно із Законом України, територіальну громаду складають жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

З метою узгодження дій органів місцевого самоврядування щодо захисту прав та інтересів територіальних громад, сприяння місцевому та регіональному розвитку створюються асоціації органів місцевого самовряду-

вання та їх добровільні неприбуткові об'єднання. Закон України "Про асоціації органів місцевого самоврядування" визначає, що для виконання статутних завдань асоціації об'єднує зусилля органів місцевого самоврядування щодо захисту прав і законних інтересів відповідних територіальних громад, розв'язання спільних для територіальних громад проблем, обміну досвідом, створення умов для більш ефективного здійснення повноважень місцевого самоврядування; розробляє та подає органам державної влади пропозиції щодо розвитку місцевого самоврядування; надає методичну, правову та інформаційну допомогу органам місцевого самоврядування у здійсненні ними своїх повноважень; сприяє підвищенню ефективності підготовки та перепідготовки посадових осіб місцевого самоврядування, підвищенню їх кваліфікації; узагальнює та поширює досвід діяльності органів місцевого самоврядування з питань соціально-економічного та культурного розвитку; сприяє органам місцевого самоврядування у підготовці проєктів їх актів, програм соціально-економічного та культурного розвитку територіальних громад; засновує засоби масової інформації, здійснює видавничу діяльність; готує пропозиції щодо структури та штату виконавчих органів сільських, селищних, районних та обласних рад, а також умов оплати праці їх працівників; готує пропозиції щодо типових статутів територіальних громад, положень про виконавчі органи сільських, селищних рад, органи самоорганізації населення; обстоює інтереси територіальних громад за зверненням органів місцевого самоврядування, які не є членами асоціації, із суспільно важливих питань; здійснює інші повноваження. При виконанні покладених на асоціації органів місцевого самоврядування завдань варто врахувати наявність на такій території різнопланових інтересів, що мають природний, ресурсний, галузевий, поселенський, соціальний, економічний, функціональний та просторовий характер.

Названі складові в географічному просторі при поєднанні формують сільський розвиток, який уособлює сукупність знань про сучасне, найближче, доступне для огляду і стратегічно віддалене майбутнє українського села, селянства і всього сільського соціуму, а також напрями, шляхи та механізми виведення сільського господарства на засади сталого розвитку.

Отже, сталий розвиток сільської території з її соціумом виступають в якості цілі, що потребує досягнення. Для цього варто з'ясувати конкретні проблеми сільського населення, задоволення потреб яких здійснюється на основі системного підходу та з урахуванням ринкових процедур обміну між різними учасниками. В якості останніх може виступати держава, юридичні та фізичні особи, органи місцевого самоврядування та їх асоціації тощо.

Економічною базою розвитку сільських територій виступає виробництво, потенціал якого формують різноманітні суб'єкти господарювання. Досліджуючи проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період, академік П.Т. Саблук справедливо вказує, що стратегічним завданням землеробства і рослинництва є перехід на інтенсивний шлях розвитку, що зорієнтований на раціональніше використання ресурсів агроєкосистеми без зниження рівня її продуктивності; на краще використання біологічного потенціалу культурних рослин за рахунок створення більш адаптивних сортів і гібридів та науково обґрунтованого технологічного регулювання їх росту й розвитку. Пріоритетним напрямом у тваринництві має бути підвищення продуктивності худоби і птиці. Для цього, насамперед, слід використовувати високопродуктивних тварин [8]. Дані позиції безпосередньо стосуються поточної практики функціонування сільських територій.

Соціальною першоосновою села є селянство. Тому фахівці аграрної економіки виходять з того, що відро-

дження сільського господарства й села можливе лише за умови підпорядкованості соціально-економічних змін інтересам селян і населення конкретних сільських територій, а методологія трансформації повинна будуватися на засадах відтворення людського капіталу та надійного кадрового забезпечення. Першоосновою ефективного функціонування сільських територій вченими визнається реальна зацікавленість в цьому та відповідальність держави, органів місцевого самоврядування і, власне, кожної сільської громади. До даного ряду зацікавлених та відповідальних варто додати й селян, які є безпосередніми й найбільш активними учасниками, а не спостерігачами, всіх соціально-економічних процесів на сільських територіях.

Визнаючи пріоритетне значення сільського господарства як основного виробника та постачальника сільськогосподарської продукції, що формує базу продовольчої безпеки кожної нації, в світі й нашій країні все більше формується розуміння необхідності системного підходу до розвитку сільських територій, враховуючи синергію сукупності економічної, соціальної, демографічної, виробничої, організаційно-управлінської, природно-відтворювальної, рекреаційно-оздоровчої, культурної та духовної функцій. Використання наукових пропозицій у прикладному плані дасть можливість забезпечити: соціальне відродження села, подолання бідності переважної частини селян та інших сільських мешканців, створення послідовної та довготривалої схеми гарантування майбутнього для сільських територій; досягнення стабільного та ефективного функціонування, зорієнтованого на задоволення внутрішніх та експортних потреб країни в продукції сільського господарства і продуктах її переробки.

Вчені, економісти, аграрники зазначають, що сукупність необхідних для розвитку сільських територій функцій формують її як систему, а співвідносність різних функцій у кожному конкретному випадку визначають функціонально-структурну своєрідність кожного сільського територіального утворення. На цій підставі сільська територія розглядається як складна багатфункціональна природна, соціально-економічна й виробничо-господарська система з властивими їй кількісними, структурними, природними та іншими характеристиками і відповідним цьому її сутнісним наповненням. Основними елементами, що утворюють сільську територію, визнають соціум сільської території, село, сільськогосподарські та інші угіддя поза межами сільських поселень з розташованими на них виробничими об'єктами, органи місцевого самоврядування та інші громадські організації сільської території [10].

Проте, сучасне вітчизняне село використовує не тільки сільськогосподарські угіддя, і не тільки для аграрного виробництва. При цьому в процесі сільського розвитку задіяні також водні, лісові та повітряні ресурси, а в сільському поселенні його жителі займаються як забезпеченням сільськогосподарського виробництва, так і господарською діяльністю, що не має до цього виробництва відношення, використовуючи наявний місцевий ресурсний потенціал.

Системний характер організації сільської території дозволяє виділити по вертикалі сільську територію сільського поселення, сільську територію сільської ради, сільську територію району, сільську територію області, сільську територію країни. По горизонталі конкретними сільськими місцевостями формується сільська територія сільського поселення, що виступає в якості структуроутворювальної складової сільської території. Сільська територія сільської ради включає сільські території відповідних сільських поселень, сільська територія району — сільські території відповідних сільських рад, сільська територію області —

сільські території відповідних сільських районів, а сільська територія країни — сільські території відповідних областей.

## ВИСНОВКИ

Отже, сільську територію слід визначати як просторову земельну цілісність з відповідними ресурсами (земельними, водними, лісними, повітряними) та з сільською поселенською мережею, жителі якої постійно проживають у межах сільських поселень і здійснюють сільськогосподарське виробництво та займаються необхідною для існування села господарською та управлінською діяльністю [1]. При цьому соціально-економічна, демографічна, рекреаційно-оздоровча, виробнича, організаційно-управлінська, природно-відтворювальна, культурна та духовна функції сільської території мають свої специфічні системні прояви щодо кожної конкретної сільської місцевості.

## Література:

1. Белевят О.А. Маркетинг як фактор розв'язання соціально-економічних проблем розвитку сільських територій в умовах фінансово-економічної кризи / О.А. Белевят // Маркетингова діяльність в умовах фінансово-економічної кризи: міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів, молодих вчених, викладачів, Одеса, 21 травня 2009 р. / редкол.: Ю.С. Крутий та ін.: зб. тез. — Одеса: ОДАБА, 2009. — 83 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2004. — 1440 с.
3. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні". — 1997. — № 24. — Ст.170. — 55 с.
4. Онищенко О.М. Концептуальні проблеми майбутнього українського села і селянства / О.М. Онищенко, В.В. Юрчишин // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: 7 річні збори Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, Київ, 9—10 лист. 2005 р. / Редкол.: П.Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2005. — 710 с.
5. Павлов О.І. Сільський розвиток в Україні: теорія, практика, політика, управління: [монографія] / Павлов О.І. — Одеса: Астропринт, 2008. — 208 с.
6. Проектні основи Концепції сільського розвитку / [Юрчишин В.В., Бородіна О.М., Нелеп В.М., Онищенко О.М., Осташко Т.О., Петлій М.Г., Попова О.А., Прокопа І.В., Скупий В.М., Шевченко А.М., Щербатюк В.В.]. — К.: Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", 2007. — 12 с.
7. Прокопишак К.В. Методологічні аспекти дослідження розвитку сільських територій / К.В. Прокопишак // Методичні основи сучасного дослідження в аграрній економіці: Міжнар. наук.-теорет. конф., 3—5 берез. 2005 р. — Житомир: Вид-во "Державний агроетологічний університет", 2005. — Ч. 3, ч. 1. — 222 с.
8. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / Саблук П.Т. — К.: Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", 2008. — 46 с.
9. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / Саблук П.Т. — К.: Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", 2005. — 19 с.
10. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій / [Булаво О.Г., Дем'яненко М.Я., Дієсперов В.С., Зубець М.В. та ін.]. — К.: ІАЕ УААН, 2005. — 84 с.
11. Фурсенко М.І. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / М.І. Фурсенко. — К.: Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", 2005. — С. 93—100.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2012 р.